

חבל נחלתו

הדלת סכנה ואין בה מצוה, פי' בשעת השמך שנו, מסכן עצמו בכך בחינם עכ"ל משמע להדיא דעתו דאחורי הדלת לא קיים כלל וכלל המצוה, דבשעת השמך כשעושה באופן זה הוא מסכן עצמו בחינם, וגם הרמ"א בס"ב שכתב ואם שינה אינו מעכב מסיים בפירוש ובלבד שיניחנה במזוזה עצמה, וזה כנ"ל דעל המזוזה בעצמה זה עיכובא אף בדיעבד, וחלל הפתח זה מצוה רק לכתחילה – ויש לדחוק ולומר דגם דעת הטור כן, וכדעת הנשמת אדם הנ"ל בדעת הטור, וכן דעת הנחל אשכול על האשכול להל' מזוזה, א"כ קשה מאד לסמוך להתיר אחורי הדלת אם קובעה על הכותל אף בדיעבד, רק על המזוזה בעצמה אף כשנקבעה מן הצד וכנ"ל יש להתיר דחלל הפתח רק למצוה".

אולם תשים על לבך כמה דברים: (1) לא הזכיר כמותך טפח סמוך לפתח (וכן לא אחד מפוסקים שציין) אלא על המזוזה שלא בחלל הפתח. (2) הוא צידד שחלל הפתח למצוה ולא לעכב. וציינתי כבר כמה פוסקים שתפסו לעכב ולא אך למצוה. ובמיוחד שהראשונים סתמו דבריהם. (3) אף בתשובתי שם סיימתי "שלכתחילה..." ביודעי שיש מצדדים להקל בהלכה זו. בברכת חילך לאורייתא וגמר חתימה טובה...

בזה רק בקיצור – דעת הטור"ז ס"ק ג' שם דאין מי שיחלוק על הטור דאחורי הדלת אינו מעכב בדיעבד, והש"ך שם ס"ק ג' בשם נמ"י ורמב"ם דאף בדיעבד מעכב, ובשעה"ד מביא בשם מעד"מ לסמוך על הרמ"א וטור להכשיר אף אחורי הדלת. אך בנשמת אדם חיי"א כלל ט"ו וכן בערוך השלחן מבארים היטב בזה השיטות והיטב אשר דיברו בזה, דאף בשעה"ד **אינו מותר** רק כשקבע על המזוזה בעצמה אך לא בתוך חלל הפתח אבל על המזוזה בעצמה היא קבועה, ובוה האופן מותר בשעה"ד, וזה מאמר דר"י א"ש מצוה להניחה בתוך חללו של פתח, דזה רק למצוה מן המובחר ובשעה"ד כשר אף שלא בחללו רק מן הצד של המזוזה – אבל אחורי הדלת, היינו על הכותל לא על המזוזה, זוהי מימרא דברייתא בגמרא מנחות ל"ב ב' תלאה במקל או שהניחה אחורי הדלת סכנה ואין בה מצוה, דמשמע אף בדיעבד מעכב דכללהו יחד עם תלאה במקל דפסול אף בדיעבד, וכדפירש"י בשם אחורי הדלת שקבעה בכותל אחורי הדלת, והנמ"י בשם חוץ למזוזות השער ובוה האופן פסול אף בדיעבד. וכן נראה לפסוק – דהא דעת הרמב"ם ורש"י (עי' ב"ח שם) ונמ"י ולבוש וב"י, וכן ראיתי ביראים להר"א ממ"ץ סימן י"ח וז"ל תניא תלאה במקל או הניחה אחורי

סימן לב

חיובי צדקה

כללים עיקריים

כתב הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ז ה"א):
"מצות עשה ליתן צדקה לעניים **כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת,**

שאלה

כמה מתוך ממונו חייב לתת הנותן **כיחיד לצדקה, עפ"י הדין, ומה תלות חיובו בצורך המקבל?**

ושיעור זה מן התורה.

כן דברי האגרות משה (חלק או"ח ה סי' מג): "והא דכתבתי שפשוט **דאף קודם תקנת אושא לא היה חיוב, אף לא ממידת חסידות, ליתן לצדקה ולהקדש יותר מחומש**, משמע כן מלשון הרמב"ם פ"ז ממ"ע ה"ה, דכתב: בא העני ושאל די מחסורו נותן לו כפי השגת ידו, וכמה, עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר. וכתב זה **לדין התורה**, שהרי לא הזכיר כאן התקנה דאושא. ואף שמה שלא הזכיר, הוא משום שסמך על הא דכתב בסוף הלכות ערכין, לעולם לא יקדיש אדם ולא יחריס כל נכסיו. ומסיק, בזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפור ממונו במצוות אל יפור יותר מחומש. ואיתא בכ"מ ובמ"ע וברדב"ז שהוא בפ"ד דכתובות. מ"מ הא דרך הרמב"ם לכתוב תחילה איך הוא דינא דאורייתא, ובכל זאת כתב שרק עד חמישית נכסיו הוא מצווה מן המובחר. ומזה מוכח שמש"כ בהלכה א', מ"ע ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני אם היתה יד הנותן משגת, הוא כשיש לו הרבה יותר. ונקט ד' הלכות אחרות, החיוב שעל העשיר גדול ועל הציבור מה שצריך ליתן לעניים. ובה"ה **כתב לסתם אינשי, כשהן יחידים, שאין ידם משגת הרבה ככל צורך העני, שעכ"פ צריך ליתן לו כפי השגת ידו, ויותר אינו מחויב אף שיש לו עוד מעות**. דהא באין לו יותר לא שייך למינקט עליו שום דין, דלבד פטור דאנוס שהוא פטור גם בשאר מצוות, הרי מצות צדקה הא לא נאמר עיקר דינו אלא על מי שיש לו. דהא כתיב מצות צדקה בלשון פתוח תפתח את ידך ולא תקפוף את ידך (דברים ט"ו, ז"ח). שלכן כתב בלשון שאלה ותשובה, וכמה, דמאחר דא"צ ליתן כל מעותיו אלא מקצת מהם, הרי

שנאמר: פתוח תפתח את ידך לו, ונאמר: והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר: וחי אחיך עמך". דברי הרמב"ם מלמדים על גוף המצוה מהתורה והיא נתינת כדי צרכו של העני לפי הישג יד נותן הצדקה. להלן ננסה לברר את שתי ההגדרות הללו: מה ראוי לעני, והישג יד הנותן.

בהלכה הבאה מציין הרמב"ם שבאי הנתינה ישנו לאו של לא תאמץ את ידך. ובהלכה ג מגדיר את הראוי לעני: "**לפי מה שחסר העני** אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו, ומצווה אתה **להשלים חסרונו** ואין אתה מצווה לעשרו".

עולה מן הדברים שמחסורו הוא יחסי לרמת החיים שהעני הורגל אליה או גדל בה. העושר - אשר אין חייבים בו, הוא תוספת על צרכים אלו אשר אינו מורגל בהם ואין הוא זקוק להם. וזהו הקריטריון העיקרי מצד המקבלים - העניים.

בהלכה ה מבאר הרמב"ם לגבי הישג יד של הנותן: "בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר".

מתבאר מדברי הרמב"ם שהגבול העליון מצד הנותן להישג ידו הוא חמישית נכסיו,

חבל נחלתו

להשלים מהם לעני מה שחסר לו **ודאי חובה היא על העשיר לפרנסו וליתן לו כל צרכו כפי האפשר לפי הברכה אשר ברכו ה' ואין בזה שיעור שאפי' כבר הוציא בצדקה מעשר וגם חומש. אינו נפטר מלתת לעני הנמצא עמו די מחסורו אם אי אפשר מן הצבור, וזה לדברי הכל**...¹

היינו, לפי הר"י יעב"ץ חלה חובה מן התורה, במקום שאין הציבור יכול ואדם עשיר ויכול לתת לצדקה מעבר לחומש כדי מחסורם של העניים.

בפירוש המשנה לרמב"ם (פאה פ"א מ"א) כתב כך: "אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממנו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממנו **אלא אם עשה כן במדת חסידות**, ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה¹. וביאור השאלה הזו אצלי כך, אם ראה האדם שבויס הרי הוטל עליו לפדותם כמו שצוה ה', או רעבים או ערומים הרי הוטל עליו להאכילם ולכסותם כמו שאמר ה' די מחסורו אשר יחסר לו, כלומר שישלים לו כל מה שחסר לו, והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם **כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממונו או חמישיתו**, אבל אם הם צריכים יותר מחומש ממנו נותן החומש בלבד ומסתלק, ואין עליו חטא בהמנעו מהשלים כל מה שהם צריכים כיון שהוא יותר מהחומש. אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו מפריש את החומש מכל הכנסותיו לא מן הקרן ומוציאו בדבר מצוה".
החפץ חיים (אהבת חסד פ"כ ס"ב) הסיק

צריך לידע וכמה הוא המקצת שחייב. והשיב שהוא עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר. וכן כתב הטור ביר"ד ריש סימן רמ"ט".

מתבאר מדברי האגרות משה בביאור הרמב"ם שמן התורה אין אדם צריך לתת לצדקה יותר מחומש ממונו, ומדרבנן צריך לתת כפי הישג ידו (שהוא פחות מכן) ואף כאן עד חומש נכסיו היא מצוה מן המובחר.

הטור פתח בס' רנ: "כמה נותנין לעני די מחסורו אשר יחסר לו... וכן לכ"א ואחד לפי מה שצריך". והעיר על כך הפרישה (אות ב): "ז"ל רמ"א (ס"א) ונראה דכל זה בגבאי צדקה או רביס ביחד **אבל אין היחיד חייב ליתן לעני די מחסורו** אלא כמו שנתבאר בס' רמט (ס"א)... וכ"כ ב"י". היינו, החיוב לתת די מחסורו הוא דוקא במי שיש לו יכולת לתת, ובשאר הציבור חובת הנתינה נאמדת לפי יכולתו (חומש, מעשר) ורק על הציבור נשאת חובת הנתינה די מחסורו.

בשו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' ג) חלוק על האג"מ וכתב: "דהא ודאי ע"כ איכא תרי גוונא צדקה חדא אית לה קצבה, והיינו מעשר וחומש, ובהכי מיירי ההיא דבעי למימר גבי סילוק בעניי דקיץ להו שהן אמורים בבינוני, או בעשיר עם עני בינוני, **אבל בעשיר מופלג שאפשר לו עיקר המצוה היא לתת לעני די מחסורו, ואין בזה שיעור אחר אלא כדי צרכו**, ופשטיה דקרא הכי הוא, דאף היחיד נצטוה בכך בדאפשר ליה וכדעת הרמב"ם ז"ל... ואף לדעת הסוברים שאין זה מוטל אלא על הצבור, אעפ"כ יודו במקום שאין רביס מצויים, ולא קופה של צדקה, כדי

1. בתשובת שאילת יעבץ שחלק ממנה צוטט לעיל דן בפה"מ לרמב"ם וסובר שהוא סותר לדבריו בהל' מ"ע ע"ש.

צדקה עד שיהיה לו פרנסתו שנאמר וחי אחיך עמך חייך קודמין לחיי אחיך". היינו לפי דברי רס"ג אינו צריך לתת צדקה לפני שיש לו כדי פרנסתו, משום שחיי קודמים לחיי אחיו. הבית יוסף בבדק הבית העיר: "יש לי על דברי ה"ר סעדיה גמגומי דברים". סתם הב"י ולא פירש מה הגמגום אשר נפל לו בדברי הרס"ג. בשו"ע לא פסק כרס"ג להלכה, והרמ"א פסקו (רנא, ג). והברכ"י הביא מספר חסידים (סי' תנד) שמי שיש לו חובות לאחרים לא ירבה בצדקות.

כדוגמת דברי רס"ג כתב הרמב"ן (ויקרא פי"ט פס' יז) לגבי מצות ואהבת לרעך כמוך. וז"ל: "וטעם ואהבת לרעך כמוך – הפלגה, כי לא יקבל לב האדם שיאהוב את חבירו כאהבתו את נפשו, ועוד שכבר בא רבי עקיבא ולמד חייך קודמין לחיי חבירך (ב"מ סב א). אלא מצות התורה שיאהב חבירו בכל ענין כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב. ויתכן בעבור שלא אמר "ואהבת את רעך כמוך", והשוה אותם במלת "לרעך", וכן ואהבת לו כמוך (פסוק לד) דגר, שיהיה פירושו להשוות אהבת שניהם בדעתו, כי פעמים שיאהב אדם את רעהו בדברים ידועים להטיבו בעושר ולא בחכמה וכיוצא בזה, ואם יהיה אוהבו בכל יחפוץ שיזכה רעהו האהוב לו בעושר ובנכסים וכבוד ובדעת ובחכמה, ולא שישוה אליו אבל יהיה חפץ בלבו לעולם שיהיה הוא יותר ממנו בכל טובה,

מדברי הרמב"ם הללו, שאם באו לפניו עניים רעבים או ערומים שחייב להשביעם ולהלבישם או שיראה שבויים שהוא חייב לפדותם שמוטר לבזבז אף יותר מחומש, ממידת חסידות².

וכמסקנת החפץ חיים פסק בשו"ת שבט הלוי (ה"ב סי' קכא): "אשר שאל בשיעור נתינת צדקה להלכה, ואם משכחת חיוב גם יותר מחומש וממעשר... הרי לנו ג' גדולי הוראה האוהחה"ק – היעב"ץ – ובעל חכ"א – דפשיטא להו דחייב גם ביותר מחומש אם ידו משגת. ומה שהקשה ע"ז הגאון מ"פ מסוגיא דכתובות ס"ז ע"ב – יראה לת' עם מש"כ היעב"ץ ז"ל שם דלא אמרו המבזבז אל יבזבו יותר מחומש אלא במקום דעניי העיר יש להם על מה שיסמוכו והוא רוצה לבזבז כדי לפרנסם בריוח, אבל כל היכא דאיכא עניים תובעים צרכם ומחסורם וידו משגת נתן אפי' יותר מחומש, א"כ א"ש מאוד ש"ס דכתובות דהתם הא מיירי דמר עוקבא חילק חצי נכסיו בלי תביעת עניים וגבאים אלא מרצונו הטוב – וע"ז שפיר פריך מתקנת אושא דאל יבזבו יותר".

פרנסתו קודמת לפרנסת חבירו

הטור (י"ד סי' רנא) בתוך דיני קדימויות לצדקה פסק: "כתב ה"ר סעדיה חייב אדם להקדים פרנסתו לכל אדם ואינו חייב לתת

2. אמנם דבריו ניתנים לדחיה. ראשית, הרב קאפח זצ"ל הוכיח מדברי הרמב"ם בהל' ערכין (פ"ח הי"ג) שם קרא את המפזר כל נכסיו שאין זו חסידות אלא שטות, וע"כ באר הרב קאפח שכונת הרמב"ם להוספה מעטה בלבד. ועוד אם לא נשוה בין פסיקתו להלכה לבין פה"מ יעלה בדינו, שכיון שבהלכותיו הן בהל' מתנו"ע והן בהל' ערכין לא הזכיר אפשרות הוספה על חומש, ממילא נדחו דבריו בפה"מ מחמת דבריו להלכה. אולם הח"ח בפ"ט ס"ד הסביר זאת בעשירים גדולים שמחוייבים לתת יותר מחומש ובדומה לדברי שאילת יעב"ץ.

חבל נחלתו

שמרויח פרנסתו כבעל בית חשוב שאוכל כראוי לחם ובשר ותבשילין ולובש ומכסה א"ע כראוי ודאי דחייב בצדקה מעשר או חומש מפרנסתו וחלק גדול מהצדקה יתן לקרוביו ועניי עירו ומעט מחוייב ליתן גם לרחוקים ועניי עיר אחרת דאל"כ עיר של עניים יגועו ברעב ח"ו! אלא ודאי כמ"ש דלא קאי רק על מי שיש לו לחם מצומצם להחיות נפשו ונפש אשתו ובניו ובנותיו הקטנים". ומוכיח דבריו בסעיפים הבאים.

היינו, ישנם צרכים הכרחיים וישנה פרנסה, מי שיש לו כדי פרנסתו צריך לתת לצרכי אחרים שיש להם רק צרכים הכרחיים עד חומש או מעשר. אולם מי שאין לו רק כדי צרכי ההכרחיים הוא נפטר בנתינת שליש השקל לשנה.

כעין דברי ערוה"ש ניתן להבין בדברי בעל התניא (אגרת הקדש טז לאדמו"ר ש"ז מלאדי) וז"ל: "לפי הנשמע אשר קפצו ידם הפתוחה מעודם עד היום הזה ליתן ביד מלאה ועין יפה לכל הצטרכות ההכרחיים לדי מחסורי האביונים נקיים אשר עיניהם נשואות אלינו... וחי אחיך עמך כתיב ולא אמרו חייך קודמין אלא כשביד אחד קיתון של מים וכו' שהוא דבר השווה לשניהם בשווה לשתות להשיב נפשם בצמא, אבל אם העני צריך לחם לפי הטף ועצים וכסות בקרה וכה"ג, כל הדברים האלו קודמין לכל מלבושי כבוד וזבח משפחה בשר ודגים וכל מטעמים של האדם וכב"ב, ולא שייך בזה חייך קודמין מאחר שאינן חיי נפש ממש כמו של העני שווה בשווה ממש כדאיתא בנדרים דף פ'."

יש אשר רצו להוכיח מכאן שדעתו היא להקדים את צרכי ההכרחיים של השני על מותרותיו של הנותן בצורה מוחלטת, ואפילו יותר מחומש. אולם נראה שצריך

ויצוה הכתוב שלא תהיה פחיתות הקנאה הזאת בלבד, אבל יאהב ברבות הטובה לחבירו כאשר אדם עושה לנפשו ולא יתן שיעורין באהבה. ועל כן אמר ביהונתן (ש"א כ יז) כי אהבת נפשו אהבו, בעבור שהסיר מדת הקנאה מלבו ואמר (שם כג יז) ואתה תמלוך על ישראל וגו'. וכעין דברי הרמב"ן בדרשות ר"י אבן שועיב (אחרי מות קדושים). בערוה"ש (רמח, א) הסביר שהגמגום אשר היה לב"י בדברי הרס"ג הוא שא"כ מדוע עני המתפרנס מן הצדקה חייב לתת לפחות שלישית השקל בשנה, הרי אין לו כדי חיותו?! וע"כ הב"י לא פסק כדברי רס"ג להלכה. אמנם ערוה"ש בעצמו אינו סובר כן, והסביר שרס"ג דיבר בנתינת צדקה בקביעות עד מעשר או חומש מנכסיו וזוה אדם שאין לו כדי פרנסתו פטור מהצדקה, אולם נתינת שליש השקל שהוא השיעור המזערי לצדקה בשנה, אף עני המתפרנס מן הצדקה חייב בה.

בסימן רנא (ג-ז) נזקק ערוה"ש שוב לדברי רס"ג וכתב שם (ד): "וגם בזה שכתבו דפרנסתו קודמת, אם נאמר כפשוטו אי"כ רובן של בעלי בתים פטורין מן הצדקה לגמרי לבד שלישית שקל בשנה, ידוע דרוב ישראל הלואי שישפיק להם פרנסתם להוצאתם, ולפ"ז יפטורו כולם מן הצדקה זולת עשירים גדולים, ובמקומות שאין עשירים יגועו העניים ברעב, ואיך אפשר לומר כן, וגם המנהג אינו כן". ועונה על כך (ה): "ולכן נלע"ד ברור דזה שכתב הגאון דפרנסתו קודמת היינו באיש שאינו מרויח רק לחם צר ומים לחץ, ולכן מביא ראיה מהצרפית שבשם היה תלוי חיי נפש ממש שהיה רעב בעולם, כמבואר במלכים שם. ואם נותר לו לחם ומים אביו ואמו קודמין ואח"כ בניו וכו'. אבל האיש

או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך. והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבדת גופו מניין – תלמוד לומר והשבתו לו! – אי מהתם הוה אמינא: הני מילי – בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי – אימא לא, קא משמע לן. ומכאן נלמד שהלאו "לא תעמוד על דם רעך" אינו מחייבו רק בגופו אלא אף בממונו – ללכת ולשכור לשם הצלת חייו של אדם אחר מישראל.

השאלה העולה היא האם יש מגבלה ממונית לכך או שעליו להוציא את כל ממונו.

בהל' פדיון שבויים פסק השו"ע (יו"ד סי' רנב ס"א): "פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן" ובסעיף ב הוסיף: "המעלים עיניו מפדיון שבויים, עובר על לא תאמץ את לבבך (דברים טו, ז). ועל לא תקפוץ את ידך (דברים טו, ז). ועל לא תעמוד על דם רעך (ויקרא יט, טז). ועל לא ירדנו בפרך לעיניך (ויקרא כה, נג). ובטל מצות פתוח תפתח את ידך לו (דברים טו, ח). ומצות וחי אחיך עמך (ויקרא כה, לו). ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט, יח). והצל לקוחים למות (משלי כד, יא). והרבה דברים כאלו".

פסיקת השו"ע ניתנת להבנות שונות. כתב בשו"ת שרידי אש (ח"ב סי' לד): "ואדרבה לולא דמסתפינא הוה אמינא דאפילו כל ממונו אינו מחויב ליתן, דהא בפדיון שבויים לא נמצא בפרוסקים חיוב לתת כל ממונו אף דאיכא לא תעשה, וכמפורש בשו"ע יו"ד סי' רנ"ב סע' ג' וז"ל 'המעלים עיניו מפדיון שבויים עובר על לא תקפוץ, לא תאמץ, לא תעמוד על דם רעך' וכו' ע"ש, הרי אם אינו משתדל ועושה בפדיון שבויים עובר על כמה לא תעשה, ואפילו הכי לא

לפרש את דבריו לנתינה דוקא עד חומש אבל אין כונתו לחיוב מן הדין, לתת אף מעבר לכך, אלא כמעשה חסידות עפ"י דברי הרמב"ם בפה"מ.

אף המקור עליו הסתמך מוקשה, ואין להוכיח ממנו קדימות מוחלטת של צרכים הכרחיים של המקבל על מותרות הנותן. מקור לדבריו מביא הגרש"ז מלאדי מבריתא המובאת במס' נדרים (פ ע"ב): "מעין של בני העיר, חייהן וחי אחרים – חייהן קודמין לחיי אחרים, בהמתם [ובהמת אחרים – בהמתם] קודמת לבהמת אחרים, כביסתן וכביסת אחרים – כביסתן קודמת לכביסת אחרים, חיי אחרים וכביסתן – חיי אחרים קודמין לכביסתן, רבי יוסי אומר: כביסתן קודמת לחיי אחרים". בפשטות המדובר בנתינת מי מעיין של עיר אחת לבני עיר אחרת, וכ"נ מפירוש הר"ן. הגרש"ז מוכיח את דבריו מכך שחיי אחרים קודמים לבהמתם שצרכים הכרחיים של אחרים קודמים לצרכים שאינם הכרחיים של בני העיר וקדימתם מוחלטת.

אולם הרא"ש ותוס' וכן המאירי הסבירו שהמעין שייך לשתי הערים, אלא שהעליונה לוקחת את צורכה לפני התחתונה וע"כ צרכיה קודמים, אולם אין להוכיח מכאן שמי שיש לו צריך לתת משלו למי שאין לו. (ועכ"פ לשתי שיטות הראשונים ולשיטת הגרש"ז מלאדי אין מכאן ראייה שמי שיש לו מותרות מותרות צריך לתת למי שיש לו מותרות, אלא מי שיש לו מותרות אינו נוטל כלל מן הצדקה).

פיקוח נפש כנגד צרכי פרנסה

בסנהדרין (עג ע"א): "גופא: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו

חבל נחלתו

מצינו דמחויב לתת כל ממונו...

ומה דמבואר בגמרא שם דצריכים להוציא ממונו, מ"מ אינו מוכרח – דמיירי שהניצול עני, דאז אפשר דאין החיוב אלא מטעם צדקה ואינו מחויב לתת כל ממונו. והא דצריכים להוציא ממונו על פדיון שבויים מיירי בעשיר דיכול לקבלו בחזרה, ואז אסור לו להעלים עין רק צריך להשתדל ואפילו לשכור, מה שא"כ בעני אין הכרח דמחויב לתת כל ממונו להצילו. **ודבריו מצד חיובי צדקה, אבל ישנם חיובים נוספים.**

כתב הרמ"א (י"ד סי' קנז ס"א): "הגה: ואם יוכל להציל עצמו בכל אשר לו, צריך ליתן הכל ולא יעבור לא תעשה. (ר"ן פרק לולב הגזול ורשב"א וראב"ד וריב"ש סימן שפ"ז). ובמקום שאמרו: כל מי שיש בידו למחזות ואינו מוחה הוא נתפס באותו עון, מכל מקום בדבר שיש חשש סכנה אין צריך להוציא ממונו על זה. (מהרי"ו סימן קנ"ו /קנ"ז/). ואם מצרפים שצריך כדי לא לעבור על לא להוציא את כל ממונו, ובהימנעות מהצלת חיים ישנו לאו של "לא תעמוד על דם רעך", נמצא שאדם צריך לתת את כל ממונו.

אולם רעק"א בהגהותיו על השו"ע הביא בכך מחלוקת: "הנה מדברי תשובת חות יאיר (סי' קלט) מבואר דאם הוא לאו שאין בו מעשה הוי כמו לעבור על עשה וא"צ ליתן כל ממונו. ועי' במשבצות זהב (סי' תמ"ו סק"ז). ואולם בתשובת הריב"ש (סי' שפ"ז) מבואר דכל שהוא לעבור על לאו אף באין בו מעשה צריך ליתן כל אשר לו ולא יעבור".

והפמ"ג (א"א תרנו, ז) כתב כחות יאיר: "ויראה החילוק בין עשה לד"ת זה קום ועשה וזה שוא"ת (=שב ואל תעשה) וממילא אם

אנסו עכו"ם לעבור ב"י (=בל יראה) בחמ"ט (=בחמץ בפסח) בשוא"ת י"ל דאין מחויב לבזבו הון רב עד"מ שלא לבער חמצו שנתחמץ בפסח התם כל שאנוס אין עובר וצ"ע".

וכן הפתחי תשובה (י"ד סי' רנב ס"ק ד) כתב בתוך דבריו בסוגריים: "ומ"ש הב"י שם ראייה לזה דהרי המעלים עיניו מפדיון שבויים עובר על לא תעמוד על דם רעך, והרי כ' בא"ח סוס"י תרנ"ו דבמצות לא תעשה חייב ליתן כל ממונו ע"ש, לאו ראייה היא לפמ"ש לעיל סי' קנ"ז ס"ק ד' בשם הפמ"ג ותשר' חות יאיר דדוקא בלא תעשה שיש בו מעשה. וכן האריך בכך בפתחי תשובה (י"ד סי' קנז ס"ק ד ו-ה). וכן בשו"ת מהרש"ם (ח"ה סי' נד).

כעין דברי הריב"ש פסק בס' אהבת חסד (כ, ב). שם כתב החפץ חיים: "ונראה (=פי' הרמב"ם) דמיירי באופן שאין נוגע לפיקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפיקוח נפש ממש כגון שהשבוי עומד למות או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבונו אין שייך בזה שיעור חומש ולא אמרו בב"מ ס"ב ר' ר' דחיי קודם לחיי חבירו, אבל דעשרו קודם לחיי חבירו לא מצינו". ואע"ג שבמשנ"ב (תרנו, ט) הזכיר שהחילוק בין ל"ת לעשה הוא שזה בעשייה וזה באי עשייה בכ"ז לא הזכיר זאת לגבי חיוב נתינת ממונו.

והבחנה זו שיש כאן שתי רמות: פיקוח נפש ופרנסה, ופיקוח נפש של חברו עדיף מממון שלו נמצאת אף בדברי הרשב"א.

כתב בשו"ת הרשב"א (ה"ד סי' יז):

"שאלת: במה שכתבתי אני בפ' הכונס צאן לדיר (סי' ע"א) על ההיא דאיבעיא להו התם: מהו להציל עצמו, בממון חבירו? שאני כתבתי שם בשם התוס': דקא מבעיא ליה:

שישראל מצויים שיפרנסוהו. אף שיצטרך לחזור על הפתחים. אפי' לר"ע שלימד חייך קודמין לחיי חבירך דוק וחשכח."

וכן בשו"ת שרידי אש (ח"ב סי' לד עמוד תכא): "אבל מ"מ מהאי גמרא (דבן פטורא ור"ע) ראייה מוכרחת דצריך ליתן כל ממונו, דרק על חייו אין צריך לוותר דחייך קודמין, אבל ממונו אין הכי נמי צריך ליתן. ופדיון שבויים נמי, אם אינו מוצא אחרים שיפדו, הוא בעצמו צריך לתת כל ממונו. וצ"ע על הנושאי כלים של השר"ע, שלא הזכירו בפירוש דצריכים לתת כל ממונו לפדיון שבויים בסכנת נפשות אם אחרים אינם רוצים לסייע, דמהסוגיא דבבא מציעא נראה ודאי להלכה כן... אבל זה אינו נוגע לנדון דידן, דלהצלת נפשות אף מהרי"י מודה דצריך לתת כל ממונו מדכתיב 'לא תעמוד על דם רעיק', ורק בשאר לא תעשה פליג."

אולם בשו"ת דברי יציב (חח"מ סי' עט אות' כט-ל) חלק על כך: "ובהא דלמיגר אגורי יש לתיין כמה החיוב בזה, ועד כמה חייב לבזבז מממונו בשביל הצלת חבירו, אם שייך בזה ג"כ מ"ש בכתובות נ' ע"א המבזבז אל יבזבז יותר מחומשו, ואם חייב לחזור על הפתחים כהא דבנר חנוכה באו"ח סי' תרע"א ס"א ובביאור הגר"א ובמשנ"ב שם עיי"ש. דבשאר צדקה החיוב ליתן כפי מסת ידו ואם אין לו פטור, ולא מחייבין ליה לחזור על הפתחים הרבה דהוי צערא דגופא וקצת ביוני ודו"ק. אך להצלת חבירו הוי בלא תעמוד על דם רעך, ובמצות לא תעשה קיי"ל שחייב ליתן כל ממונו בשו"ע או"ח סי'

אם חייב לשלם. וכתבתי עוד: ונראה שפשוט בעיניהם: שיוכל, על מנת לשלם, ושלא מדעת הבעלים. ואתה קשיא לך: א"כ, למה שלחו לו: אסור? לשלחו ליה: מותר להציל על מנת. ועוד: דבהדיא אמרו שם אע"פ שמשלם, נקרא רשע.

תשובה: מה שכתבתי נראה לי שהוא פשוט, וקרוב אני לומר: שלא הייתי בכך צריך לכותבו, מרוב פשיטותו. שהרי אין לך דבר עומד בפני פקוד נפש, אלא אותן ג' המנויות. הגע עצמך: מי שהיה במדבר, ומת בצמא, ומצא קיתון מים של חבירו, ימות ואל ישתה, ואפי' על מנת לשלם? והיאך נקרא זה גזלן, **והבעלים חייבין ליתן לו חנם, ולהחיותו?** עד שהיה בן פטור דורש במס' בבא מציעא (ס"ב ע"א): בשנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהם קיתון של מים. אם שותין שניהם, מתים, ואם שותה אחד מהם, מגיע לישוב, מוטב שישתה שניהם, וימותו, ואל יראה אחד במית' חבירו. וע"כ לא פליג ר"ע, אלא משום דכתיב: וחי אחיך עמך, חייך קודמין לחיי חבירך. הא שלא במקום חיותו, חייב. וא"כ, איזה גזל יש כאן, עד שנאמר בו: אע"פ שגולה משלם, רשע הוא? אלא ודאי: להציל עצמו ע"מ לשלם, פשיטא. וכי לא שלחו ליה: מותר על מנת לשלם, מאי דפשיטא ליה ולא מבעיא ליה כלל, מאי לשלחו ליה?..."

וכ"כ בשו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' ג): "ועוד נ"ל דכשיש עניים עטופים ברעב שיש לחוש שימותו **ברעבון**. אפי' מי שאין לו אלא כדי פרנסתו צריך לחלק להם מה שבידו. **ולא ישאיר לעצמו רק כדי חייו**. עד שיגיע למקום

3. תשובת מהר"י ווייל (סימן קנז) אליה מתייחס בשו"ת שרידי אש (והזכרה לעיל בדברי הרמ"א סי' קנז): שאין אדם מחוייב להוציא ממונו להציל חבירו מעבירה או לשם מצות תוכחה.

חבל נחלתו

על לאו בשאר"ת היא גדולה מאד, ואפשר לעמוד על כך מתוך עיון בפרמ"ג באו"ח שם סי' תרנ"ו, ועוד כמה מקומות מדבריו, ובחידושי הגרע"א ביו"ד שם סי' קנ"ז, וגליון מהרש"א שם, ובפתחי תשובה סק"ד, ודרכי תשובה שם, וכן בסי' שנ"ז בפ"ת סק"א, ועוד. ואנן נקטינן להלכה למיזל בזה אחר החיתום, ה"ה גאון הדורות החתם סופר ז"ל אשר כללא כ"ל לנו בזה בהגותיו לאו"ח סימן תרנ"ו בזה"ל: לפענ"ד לאו במצות עשה ול"ת תליא מילתא, אלא או קום ועבור או שב ואל תעשה אשר ע"כ לאכול פירות שביעית אנ"פ שאינו אלא עשה, וכן טעם כעיקר שאינו אלא עשה לחד דעה, מ"מ יתן כל אשר לו ולא יעבור, וההיפוך אין צריך להוציא כל ממונו שלא יביארו לידו לא תותירו ממנו עד בקר אנ"פ שהוא ל"ת מ"מ כיון שאינו בקום ועבור אינו צריך להוציא כל ממונו עכ"ל, וא"כ כל ל"ת שהוא בשב ואל תעשה אין צריך להוציא כל ממונו כדי שלא יעבור על זה, וכן לא להוציא למעלה מיכלתו הרגילה".

ומסיים: "עכ"פ בהכרעת ההלכה שפיר י"ל שגם לאו זה דל"ת ע"ד רעך כלול בכלל כל הלאוים שהם בשוא"ת שהוכרעה לגבם ההלכה שאיננו מחויב לבזבז ע"ז ממונו וכנ"ל.

ופוק חזי מאי עמא דבר, ומעולם לא ראינו שמי שהוא יחמיר על עצמו לבזבז כל ממונו כדי להשתדל להציל את חבריו ממחלתו המסוכנת, וכדומה לזה, ולא שמענו שיחייבוהו בכך ואם כן יש להחיל על זה דברי שו"ת הלק"ט למהר"י חאגיז ח"א סימן ל"ט שכותב וז"ל: וזה כלל גדול שהיה מוסד בידינו, אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מה עמא דבר, כי פשוט הוא אשר באהבת ה' את עמו

תרנ"ו בהג"ה וביו"ד סי' קנ"ז ס"א, וא"כ לכאורה יהיה מחוייב לבזבז כל ממונו כדי להציל חיי חבריו, ולמה לא חילקו בזה בדיני צדקה.

ושמחתי מאוד שמצאתי בפתחי תשובה יו"ד סי' רנ"ב סק"ד... ושם בפ"ת ש עורר על הבית הלל מ"ש בסי' קנ"ז סק"ד בשם הפרמ"ג ותשר' חו"י דדוקא בל"ת שיש בו מעשה עיי"ש. ולפענ"ד עוד **דשאני לא תעשה דלא תעמוד כיון דגלי לן קרא דחייך קודמים, לכן אין חיוב לבזבז כל ממונו באופן שלא ישאיר לעצמו ממה לחיות ודו"ק.**

ולפי זה י"ל בהני בני העיר שכל מחייתם ופרנסתם היתה תלויה בבהמתם לחרישה ולחליבה וכדו', ולזה ס"ל לר"י דבהמתן קודמת לחיי אחרים ודו"ק.

ויצא לנו מזה שגם בזה העשיר לפי עשרו והעני לפי עניו, ואינו חייב ליתן יותר מיכלתו. ושייך גם בזה גדר אל יבזבז יותר מחומש שלא יצטרך לבריות כלשון רש"י בכתובות שם, ועיין פהמ"ש להרמב"ם וברע"ב ריש פאה [ובב"י או"ח סי' תרנ"ו מהראב"ד] ודו"ק.

וכן בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ח סי' מ אות ב): "אולם לענ"ד נראה שלמעשה גם להצלה לחיי עולם של חבריו איננו מחויב להפסיד כל ממונו משום הלאו דל"ת על דם רעך אם נתפוס כללא דהח"ס שדברי הרמ"א באו"ח סימן תרנ"ו ויו"ד סימן קנ"ז אמורים דוקא בעבירה על לאו בקום ועשה ולא בעבירה בשב ואל תעשה... ובכל אופן שהוא איננו מחויב אבל לתת לשם כך יותר ממה שמחויב מדין צדקה, אם נאמר דבשוא"ת איננו מחויב להוציא כל ממונו".

ומוסיף (שם אות' ד-יא): "והמבוכה בדברי הפוסקים בהכרעת ההלכה בזה בנוגע לעבירה

לשאר קרובים, והקרובים קודמים לשכנינו, ושכנינו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעיר אחרת. והוא הדין אם היו שבויים וצריך לפדותן. (הכל בטור)."

וכן בתנא דבי אליהו (אליהו רבה איש שלום) פרשה כה) נאמר: "הלוא פרוס לרעב לחמך וגו' (ישעיהו נ"ח ז), כאי זה צד, יש לו לאדם, מזונות הרבה בתוך ביתו, ובקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים, כאי זה צד יעשה, יפרנס את אביו ואת אמו תחילה, ואם הותיר יפרנס את אחיו ואת אחותו, ואם הותיר יפרנס את בני ביתו, ואם הותיר יפרנס את בני משפחתו, ואם הותיר יפרנס את בני שכונתו, ואם הותיר יפרנס את בני מבו, מיכן ואילך ירבה צדקה בישראל". והובא בביאור הגר"א (יו"ד, רנא, ד) ולפי"ז יש קדימה מוחלטת לקרובים על אחרים ועניי מקומו קודמים לעניי האיזור וכו'. וכ"נ מס' אהבת חסד (פי"ט לחפץ חיים) לגבי מעשר כספים וצדקה.

וכך מדרג את החיוב בשו"ת חתם סופר (קובץ תשובות סימן מו): "הגיעני יקרת קדשו ממקום קדוש יתהלך, ואני עני הנלע"ד אכתוב בקיצור – ואען ואומר, כבר מלתי אמורה באיזה תשובות להגאון מהר"ז מרגליות זצ"ל ולהגאון מ"ה עמרם חסידא זצ"ל כי פשוט יותר מביעא בכותחא דסדר קדימת צדקה, עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת, היינו התושבים בעיר י"ב חודש ועכשיו למ"ד יום, אפילו לא נולדו פה, הם קודמים להנולדים פה ויושבים בעיירות אחרים דלאו בלידה תלה רחמנא אלא בעניים דקיימא קמן, ועניי ארץ ישראל קודמין לעניי חו"ל, פירוש כשכבר יצא ידי חובת עניי עירו ורוצה ליתן לעניי עיר אחרת, אזי כיון ששולח צדקת פורונו לעיר אחרת

ישראל יסיר מכשול מדרכיהם ולא יטו כל העולם אחר היחיד אילו סברתו דחוויה". וחזר על עיקרי דבריו בחי"ט סימן א.

העדפות בצדקה

נראה כי אחת השאלות הקשות בימינו מבחינת היחידים היא העדפות. הפרשי המרחק כמעט ואינם קיימים. אף הידיעה ואי הידיעה אינן תירוץ. כלי התקשורת הפרטיים כגון טלפון, דואר ואינטרנט ומודעות ובקשות מבטלים את המרחקים ואת חוסר הידיעה מצרותיהם ומצרכיהם של אחרים. ולעתים אדם יודע מצרות אחרים הרבה יותר ממה שהוא שומע מצרות שכניו. וכיון שצרכי עמך מרובים צריך לברר מה ההדרגה בין הפניות השונות.

פסק השו"ע (יו"ד סי רנא ס"ג): "הנותן לבניו ובנותיו הגדולים, שאינו חייב במזונותיהם, כדי ללמד את הבנים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה, וכן הנותן מתנות לאביו והם צריכים להם, הרי זה בכלל צדקה. ולא עוד אלא שצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו. ועניי ביתו קודמין לעניי עירו, ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת (כ"מ בסמ"ג וסמ"ק וטור). הגה: והקבועים בעיר קרויים עניי העיר, והם קודמין לעניי אחרים הבאים לשם ממקומות אחרים (טור דלא כר"י בר ברוך). ויושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ. הגה: פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו, אם הם עניים, והם קודמים לפרנסת בניו. ואחר כך בניו, והם קודמים לאחיו, והם קודמים

חבל נחלתו

ואצל מי רק לשם הצגת דברים לפעול על לב הקוראים.

לכן נראה שאם אין לפניו קרובים נצרכים מאד או רעבים ללחם שהוא מכירם ויודעם ראוי לחלק את הצדקה לשליש במקומו, שלישי באיזור מגוריו, ושליש לכל הפניות האחרות, שמא שם יש הנצרכים לצרכים יותר בסיסיים מאשר במקומו.

מסקנות

- א. כל אדם חייב לתת לצדקה לפי צרכיו של העני.
- ב. אינו חייב לתת יותר מחומש מנכסיו. ויש חולקים שעשיר גדול חייב לתת אף יותר מחומש.
- ג. פרנסתו קודמת לפרנסת חברו וע"כ מי שאין לו כדי פרנסתו אינו צריך להרבות בצדקה.
- ד. מי שיש לו כדי פרנסתו ופנו אליו עניים שאין להם לצרכיהם הבסיסיים אוכל לאכול ובגד ללבוש, צריך לתת עד חומש מנכסיו, לפי מרבית הפוסקים.
- ד. אם לאחד כדי צרכי פרנסתו ברווח ולשני בדוחק אינו צריך לתת לו.
- ה. אם צריך לשם הצלת חברו ליתן כל ממונו או רק כדי שיעור צדקה נחלקו הפוסקים, ומנהג הציבור שלא לתת כל ממונו.
- ו. אדם שיש לו כדי פרנסתו והפונים רבים למעלה מכפי יכולתו, ואינו יכול לבדוק את הפניות, ראוי שישלש נתינתו שליש לאנשי מקומו ושליש לאיזור ולעניי חבל הארץ בו הוא מתגורר, ושליש לפניות אחרות מחוץ לאיזור מגוריו.

צריך להקדים עניי ארץ ישראל לעניי חו"ל, וגם שם אין קדימה להנולדים במדינה או בעיר שלו, דכיון שיצאו מהעיר ונתישבו במדינה אחרת יהי' א"י או חו"ל שוב אין להם שום קדימה, דלאו בלידה תלי' אלא בתושב העיר והמדינה".

עולה מן הדברים שקרבת בשר קודמת לקרבת מקום, ובקרבת מקום עניי א"י קודמים לעניי חו"ל.

אולם בשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' רלא ד"ה אמנם ראיתי) הוסיף גורם נוסף לעדיפות: "אמנם ראיתי במורי הפלאה על התורה פ' ראה כי יהיה בך אביון באחד שערך דדריש ספרי: אביון התאב תאב קודם, ושוב דריש עניי עמך קודמין וכר' ועניי קרוביך קודמין. כ' ז"ל: לכן הקדים התאב תאב קודם, לומר עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת היינו אם שניהם צריכים למזון או לכסות אבל אם עניי עירך יש להם כדי חיותם אלא שאין להם הרוחה כלל לזה עניי עיר אחרת קודמין לעניי עירך דהתאב תאב קודם, עוד דריש בספרי כי יהי' בך אביון בך ר"ל בעצמך היינו בני ביתו קודמין אף לבני עירו ואמר הגאון ז"ל דלהכי כתיב כי יהיה בך קודם אביון לומר לעניי בני ביתו וכדומה לא אמרין התאב תאב קודם אלא קודמים בכל צרכיהם אפילו לעניי עירך שאין להם מזון ומחיה כלל". היינו הקדימה היא לפי עומק החסרון ולמי שחסר למזון היום עדיף על עניי עירו למלבוש וכד'.

ועדיין השאלה אינה קלה בהוצאתה לפועל, הלא את רוב הבעיות איננו מכירים בצורה ישירה ולעתים אף את המביאים אותה לפנינו איננו מכירים, ומאין נדע מי עדיף על מי, אצל מי תיאור הרעבון אמיתי